

О. С. Петрина

Львівський національний університет імені Івана Франка

**Смислова варіантність терміна в банківській сфері
(на матеріалі англійської та української мов)**

Петрина О.С. Смислова варіантність терміна в банківській сфері (на матеріалі англійської та української мов). У статті розглядається феномен полісемії у терміносистемах банківської сфери української та англійської мов. У межах дослідження розглянуто експліцитну та імпліцитну полісемію, а також з'ясовано чинники, які зумовлюють виникнення цього явища у терміносистемах, а саме термінологізацію, метонімізацію, метафоризацію та конверсію. Проведено зіставний аналіз полісемантів англійської та української терміносистем банківської сфери на семантичному та композиційному рівнях. Виявлено спільні та відмінні риси полісемії у досліджуваних терміносистемах.

Ключові слова: полісемія, імпліцитна полісемія, експліцитна полісемія, конверсія, метонімізація, метафоризація.

Петрина О.С. Смысловая вариантность термина в банковской сфере (на материале английского и украинского языков).

В статье рассматривается феномен полисемии в терминотерминах банковской сферы украинского и английского языков. В рамках исследования рассмотрено эксплицитную и имплицитную полисемию, а также выяснены факторы, обуславливающие возникновение этого явления в терминотерминах, а именно терминологизацию, метонимизацию, метафоризацию и конверсию. Проведено сопоставительный анализ полисемантов английской и украинской терминотерминах банковской сферы на семантическом и композиционном уровнях. Выявлены общие и отличительные черты полисемии в исследуемых терминотерминах.

Ключевые слова: полисемия, имплицитная полисемия, эксплицитная полисемия, конверсия, метонимизация, метафоризация.

Petryna O.S. Semantic variants of terms in banking sphere (in Ukrainian and English languages).

Consideration is given to the polysemy phenomenon in English and Ukrainian terminology systems of banking sphere. The implicit polysemy and explicit polysemy are studied. The factors giving rise to polysemy (the process of terminologisation, metaphORIZATION, metonymization, conversion) are revealed. The comparative analysis of polysemantic words of both terminology systems is conducted. The results of comparative analysis gave an opportunity to figure out common and specific features of polysemantic words in English and Ukrainian banking terminology.

Key words: polysemy, implicit polysemy, explicit polysemy, conversion, metonymization, metaphORISATION.

Однією з основних вимог, які висуваються до терміна є його однозначність. Проте, це швидше не властивість терміна, а вимога, яка ставиться до нього [7:44]. Термінологічний словник тієї чи іншої галузі охоплює слова, які можуть мати декілька значень і зустрічатися у кількох терміносистемах. Функціонування терміна в кількох терміносистемах зумовлюється синтезом наук, перетином їх окремих галузей [6:93], полісемією. Відповідно, полісемія – це вживання одного і того ж терміна у двох або кількох смислах [2:188].

У лінгвістиці поряд із терміном *полісемія* зустрічається поняття широка семантика слова, погляди на існування якого в лінгвістиці є діаметрально протилежними – від трактування їх синонімами до диференціації цих понять. Дудок Р. І. вважає, що немає підстав для такої диференціації, оскільки, розмежовуючи

полісемантичні слова від слів широкої семантики, дослідники розглядають одне і те саме явище в різних планах: у мовленні (полісемантичні слова), а у мові (слова широкої семантики) [2:222].

Значна кількість лінгвістів досліджує проблему термінологічної полісемії, серед них Будагов Р., Дудок Р., Кочерган М., Матюшенко А., Моїсєєв А., Прач В. та інші. Однак явище полісемії частіше розглядається у межах терміносистеми певної мови і значно менша увага приділялася особливостям полісемантів у зіставному аспекті. З огляду на це важливо з'ясувати чинники, які зумовлюють появу полісемії, а також визначити типи полісемії характерні для досліджуваних термінологій.

Дудок Р. І. виділяє наступні причини, що зумовлюють існування полісемічних термінів:

1) це обмеженість словникового матеріалу порівняно з кількістю термінопонять;

2) це співіснування понять, які стосуються одного явища, але відображають різні погляди, гіпотези [2:193].

Полісемію у термінології можна класифікувати, як зовнішню так і внутрішню.

Зовнішня (експліцитна) полісемія передбачає різнотипні зв'язки елементів однієї терміносистеми з однозвучними словами загальнолітературної мови і зумовлюється наступними чинниками:

- процесом термінологізації: перехід загальноживаного слова у термінологію;
- результатом розширення або звуження термінологічного значення.

Процес термінологізації є характерним в однаковій мірі як для української, так і англійської банківських терміносистем, про що свідчать наступні приклади: capital (столиця) → T capital (капітал); collar (комірець) → T collar (фіксована максимальна та мінімальна відсоткова ставка); kite (паперовий змій) → T kite (незабезпечений вексель); share (частина, доля) → T share (акція); translation (переклад) → T translation (переказ валюти); return (повернення) → T return (дохід, прибуток); ажіотаж → T ажіотаж (штучне підвищення цін на фондовому ринку); акція (дія) → T акція (цінний папір); бордюр → T бордюр (здійснення торгівельних операцій поза офіційний час роботи біржі); випуск → T випуск (партія цінних паперів емітованих одночасно); пункт → T пункт (одиниця виміру коливання ціни, курсу чи індексу).

Набуття загальноживаним словом термінологічного смислу відбувається в результаті звуження його значення, як константи.

Полісемічні терміни утворюються переважно за допомогою метафори та метонімії [2:205]. З проникненням у професійну мову, метафора / метонімія втрачає свою образність, що прискорює появу термінологічного значення. Таким чином науковий лексикон поповнюється термінами, які заповнюють "лакуни" у словникових статтях [2:206]. Отже, термінологічна метафора може одночасно і формувати уявлення про даний об'єкт, і передбачати увесь хід думок, пов'язаний з ним, тобто, виступати знаряддям мислення [4:7].

Аналіз термінів банківської сфери англійської та української терміносистем дає можливість визначити, що метафора та метонімія у досліджуваних терміносистемах представлена достатньо різнобічно.

Шляхом метафоризації утворені такі терміни:

bear (ведмідь) → bear (спекулянт, що грає на пониження (бірж.));

teller (оповідач) → teller (касир, операціоніст у банку);

split (тріщина) → split (дроблення акцій);

stock (запас) → stock (акція);

«макулатура» → збиткові цінні папери;

скальп → спекуляція з невеликим прибутком.

Семна структура метафори формується у тісній взаємодії основного і допоміжного компонентів [2:215], про що свідчать наступні приклади, значна кількість яких зафіксована у терміносистемах обох мов:

bridge (міст) loan – проміжний кредит;

bottom (дно) price – мінімальна ціна;

debt forgiveness (прощення) – списання боргу;

naked (оголений) debenture – незабезпечена облігація;

фінансові інструменти (financing instruments) – різноманітні види фінансового продукту, зокрема: цінні папери, грошові зобов'язання, валюта, ф'ючерси, опціони тощо;

портфель цінних паперів (portfolio of securities) – сукупність різного виду цінних паперів, якими володіє інвестор;

чистий дохід (clear profit) – сума доходу підприємства, яка залишається після сплати податкових платежів;

«білий слон» (white elephant) – біржова угода, за якою витрати явно перевищують потенційно можливий прибуток від неї.

Шляхом метонімічного перенесення значення утворені такі терміни:

plastic (пластмаса) – plastic (кредитні і дебетові картки);

pool (басейн) – pool (фонд іноземної валюти)

маніпуляція – незаконна операція купівлі / продажу цінних паперів.

депо – рахунок призначений для нагромадження певних засобів (грошей, цінних паперів, тощо).

Різновидом експліцитної полісемії є міжсистемна багатосмисловість терміна, яка виникає у тих випадках, коли той самий термін функціонує в різних терміносистемах із незмінним семантичним ядром, але щоразу іншим набором периферійних сем [1:10].

Міжсистемна полісемія є в однаковій мірі характерною як для англійської терміносистеми банківської сфери, так і для української. В англійській терміносистемі зустрічаємо лексеми, які паралельно існують у:

- **термінології освіти** (applicant – абітурієнт – здобувач кредиту; schedule – розклад – термін погашення кредиту; credit – залік – кредит);

- **юридичній термінології** (order – ордер – money order – грошовий переказ; security – безпека – цінний папір, penalty – покарання – пеня, штраф);

- **музичній термінології** (tenor – тенор – строк погашення боргу; sound – звук – sound bank – надійний банк);

- **поліграфічній термінології** (issue – випуск, видання – банкнота);

- **лінгвістичній термінології** (translation – переклад – переказ валюти; statement – твердження – фінансовий звіт; composition – твір – composition arrangement – компромісна

угода боржника з кредитором; derivative – похідне слово – вторинний цінний папір);

- **хімічний термінології** (solvency – здатність розчинятися – платоспроможність);
- **термінології психології** (depression – депресія – економічна криза, застій).

Щодо української мови, то паралельне вживання лексем у різних терміносистемах зустрічаємо у таких термінологічних полях:

- **медична** (скальп – спекуляція з невеликим прибутком; ін'єкція – разове вкладання фінансових ресурсів в економіку; операція – операція валютна – вид діяльності щодо купівлі/продажу, розрахунків та надання в позику чужоземної валюти; ремісія – заокруглення суми плати по рахунку в бік зниження);
- **спортивна** (ринг – місце для здійснення купівлі/продажу ф'ючерсів, опціонів виключно з «голосу»)
- **транспортна** (депо – рахунок призначений для нагромадження певних засобів (грошей, цінних паперів, тощо));
- **лінгвістична** (префікс – дострокова оплата векселя; пасив – сукупність боргів, зобов'язань підприємства; дериватив – вторинний цінний папір);
- **юридична** (ордер – документ на здійснення певної операції з грошовими коштами);
- **технічна** (апарат фінансовий – працівники фінансових органів; «барометр» - цінний папір, курс якого є показником стану всього ринку цінних паперів консоль – облигація без фіксованого терміну погашення);
- **освіти** (залік – взаємне скасування грошових зобов'язань у рівновеликих сумах між юридичними або фізичними особами; оцінка активів – грошова оцінка, за якою активи відображаються у балансі; переказ – спосіб перерахунку грошей через кредитні установи).

Розглянуті явища паралельного вживання терміна у різних термінологіях називають термінологічною омонімією [5:209].

Внутрішньосистемна (імпліцитна) – полісемія передбачає багатосмисловість слів всередині самої системи, коли один і той же термін має не менше двох різних лексичних значень [5:290]. Майже всі ключові терміни англійської терміносистеми банківської сфери є багатосмисловими. В основному переважають двосмислові, трисмислові та чотирисмислові лексеми. В українській банківській терміносистемі переважають однозначні лексеми, рідше зустрічаються двозначні (акредитив, реміз), трьохзначні (ренумерація, віремент) та чотирьохзначні (ваучер, каса). Максимальна кількість смислів, якою представлена імпліцитна полісемія в українській терміносистемі банківської сфери є п'ятизначність лексем.

Зіставний аналіз полісемантів обох терміносистем у кількісному і якісному планах дає можливість визначити чинники, якими є зумовлена внутрішнь-системна полісемія. Отже, одним з перших вважаємо конверсію (перехід слів з однієї частини мови в іншу) [3:384]. Найпродуктивнішою конверсією в англійській терміносистемі є:

- утворення дієслова від іменника, наприклад: contract (угода, контракт) – to contract a loan (укладати контрактну угоду); deposit (депозит) – to deposit (розміщувати у депозити, де-понувати); remit (коло обов'язків) – to remit (переказувати гроші); pledge (застава) – to pledge (обмежувати заставою); bill (вексель) – to bill (виставляти рахунок); issue (банкнота, емісія) – to issue a letter of credit (відкривати акредитив);
- утворення прикметника від іменника, наприклад: debt (борг) – debt security (боргове зобов'язання); cheque (чек) – cheque book (чекова книжка);
- перехід прикметника у дієслово, наприклад: open contract (нерегульована угода) – to open a tender (відкривати торги); direct loan (прямий кредит) – to direct (керувати, контролювати).

Про велику продуктивність конверсії в англійській мові свідчить утворення ланцюжків, наприклад: balance of account (залишок на рахунок) – to balance an account (сальдувати на рахунок) – balance sheet (балансовий звіт); credit (кредит) – to credit to account (відносити на кредит рахунок) – credit advice (кредитне авізо); debit (дебет) – to debit an account (відносити на дебет рахунок) – debit card (дебетна картка); cash (готівка) – to cash (перетворювати на готівку) – cash reserve (готівковий резерв). Отже, визначити частину мови в англійській мові можна лише у словосполученні чи реченні, на відміну від української, де частина мови визначається ізольовано. В українській мові конверсія трапляється вкрай рідко, а у терміносистемі банківської сфери фіксується оказіонально.

Також фіксуються випадки лексикалізація множини, тобто перехід іменника у множині в окреме повнозначне слово зі зміною лексичного значення. Такий спосіб словотворення є в більшій мірі характерний для англійської мови: account (рахунок) – accounts (бухгалтерський звіт); saving (економія) – savings (заощадження); accrual (нагромадження, нарахування) – accruals (нараховані видатки); addition (додаток) – additions (приріст основного капіталу); activity (діяльність) – activities (ділові операції); dealing (угода) – dealings (ділові відносини).

Вкрай рідко зустрічаються приклади лексикалізації множини в українській терміносистемі, наприклад: девіз – девізи (платіжні засоби у чужоземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків), пасив – пасиви (сукупність боргів і зобов'язань підприємства).

Варто зауважити, що розглянуті приклади носять швидше експліцитний характер, а ніж імпліцитний, оскільки іменники в однині (девіз, пасив) відносяться до іншого термінологічного поля, а потрапивши у терміносистему банківської сфери, змінюють число і відповідно значення тим самим, заповнюючи «лакуни» у словникових статтях.

Багатозначність термінології банківської сфери може виявлятися і у вигляді семантичної багатозначності, тобто різне тлумачення тих самих термінів авторами різних лексикографічних джерел. У використанні таких термінів зазвичай покликаються на автора. Таке явище є характерним для обох досліджуваних терміносистем.

Аналіз явища полісемії в англійській та українській терміносистемах банківської сфери вказує на те, що полісемія є універсальним явищем,

однак її поширеність у різних мовах неоднакова. Відповідно в англійській термінології явище полісемії є поширеним значно більше, ніж в українській. Хоча процеси термінологізації та метафоризації загальнонавчаних слів є характерними для обох терміносистем, проте загальна кількість англійських метафоричних та метонімічних термінів перевищує кількість таких в українській. Значну кількість полісемантів в англійській терміносистемі зумовила конверсія, яка є характерною для англійської мови. В українській термінології явище конверсії не знайшло відображення, що на наш погляд є свідченням відмінностей в структурі обох мов.

Література

1. Дорошенко С. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореферат дис на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / С. Дорошенко. – Київ, 2004 – 22 с.
2. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. / Р. І. Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 358 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. / М. П. Кочерган. – Київ : Видавничий центр «Академія» – 2006. – 423 с.
4. Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. дис на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «порівняльно-історичне і типологічне мовознавство»/ С. М. Кришталь. – Донецьк, – 2003. – 21 с.
5. Купар В. Явище полісемії та синонімії в економічній терміносистемі. / В. Купар // Семантика мови і тексту. Збірник статей VI міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : Плай, – 2009.
6. Рогач Л.В. Термінологічна поліфункціональність лінгвістичних термінів англійської та української мов: Сучасне дослідження з іноземної мови. / Л. В. Рогач // Збірник наукових праць. Випуск В. – Ужгород – 2008.
7. Суперанская О. В. Общая терминология. Вопросы теории. / О. В. Суперанская, А. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246с.